

Karluklar Üzerine Bir İnceleme

Cihan BİLGİLİ*

Öz

Türk Tarih Kurumunca basılmış olan “İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri” eserinde klasik İslam kaynaklarında Türkler ve Türk ülkelerinden bahsedilmektedir. Tercümesi verilen bu değerli kaynaklar içinde pek çok Türk boyu, şehirleri ve ülkeleri tasvir edilmiştir. Bu eserlerde dikkat edilecek en önemli noktalardan biri bahsedilen Türklerin Müslüman olmadığıdır. Dolayısıyla İslamiyet’in henüz yerleşmediği Türk ülkelerindeki kâfir Türkler hakkındaki kaynakların çoğu kendilerinden sonra yazılan kaynaklara örnek teşkil etmiş ve erken dönemde edinilmiş bu bilgilerin üzerine de çok fazla yeni bilgi eklenmemiştir. Kaynakların ele alındığı dönemin etkin unsurlarından biri olan “Karluk” adı ise bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Çalışmanın konusu da bahsedilen coğrafyadaki Karluk varlığı, siyasi tarih içindeki konumu ve bölgeye olan etkisinin İslami kaynaklar yoluyla tartışılmasıdır.

Çalışmanın amacı Karluk adının bahsedildiği noktaları birleştirerek bir bütün oluşturabilmektir. Karluk adının incelenmesi, siyasi ve sosyal yapıya dair bilgilerin tek başlık altında toplanması amaçlanmıştır. İlk bölümde, kaynaklardaki Karluk adının bahsedildiği noktaların kaynak isimlerine göre sınıflandırması yapılacaktır. İkinci bölümde, elde edilen bilgiler değerlendirilerek yardımcı kaynaklar eşliğinde bir Karluk haritası oluşturulacaktır. Üçüncü bölüm ise sonuç ve değerlendirme kısmı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karluklar, Türk Tarihi, İslam.

An Examination About Qarluks

Abstact

According to Islamic Geographers published by the Turkish Historical Society, Turks and Turkish Countries are mentioned in the classical Islamic sources Turks and Turkic countries. Many Turkic tribes, cities and countries have been depicted in these valuable sources. One of the most important points to be considered in these works is that the mentioned Turks are not Muslims. Therefore, most of the sources about the infidels of the Turks in the Turkic countries where Islam has not yet settled, set an example to the sources written after them, and there was not much new information added on these early acquisitions. The name “Qarluk”, which is one of the active elements of the period in which the sources were handled, constitutes the starting point of this study. The subject of the study is to discuss the existence of Qarluk in the mentioned geography, its position in political history and its impact on the region through Islamic sources.

The aim of the study is to form a whole by combining the points where the name Karluk is mentioned. It is aimed to examine the name of Qarluk and to gather the information about political and social structure under one title. In the first part, the points where the Qarluk name is mentioned in the sources will be classified according to the source names. In the second part, the information obtained will be evaluated and a map of Qarluk will be created with the help of auxiliary resources. The third part will be the conclusion and evaluation part.

Key Words: Qarluks, History of Turks, Islam.

Araştırma Makalesi /Research Article		
Geliş Tarihi / Received	01 Ağustos 2019	August 01 2019
Kabul Tarihi / Accepted	14 Ağustos 2019	August 14 2019

* Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Doktora Öğrencisi, e-posta: cihanbilgili@gmail.com

Türk ailesinin bilinen boylarından biri olarak tarih sahnesine çıkan Karluklar yaptıkları mücadeleler ile Orta Asya Türk tarihinde önemli bir konum elde ettiler. İslamiyet'i kabul eden Satuk Buğra Han sayesinde Müslüman kimliği de kazanan Karahanlıların temel taşlarından biri olarak Karluklar baskın boylardan biri olma özelliğini uzun süre korudu. Türk dünyasının genel özelliği itibariyle yazılı kaynak sıkıntısı var gibi gözükse de Karluklar hakkındaki bilgileri Fars, Arap ve Çin kaynaklarından geniş bir şekilde elde edebilmekteyiz. Her ne kadar bazı dönemlere ait bilgiler bulunamasa da Karluklar hakkındaki mevcut bilgi, diğer boylarla arasındaki ilişkiyi çözümlememize yardımcı olmaktadır.

İncelememizin temel kaynağı olarak kullanılan Ramazan Şeşen'e ait bu eser (İslam Coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk Ülkeleri) verdiği bilgiler bakımından kıymetlidir. Tercümesini verdiği İslam kaynakları pek çok Türk boyunu, şehirleri ve ülkeleri tasvir etmektedir. İncelemenin konusu da yazıldıkları dönem itibariyle bilinen Karluk varlığına eserlerinde yer veren bu İslami kaynakların taranarak Karluk adının bahsedildiği bölümlerin içeriği hakkındaki bilgilerdir. Sahip oldukları topraklardaki siyasi rolünün tartışılacağı bu incelemede Ramazan Şeşen'in tercümesini verdiği fakat Karluklardan bahsetmeyen eserlere yer verilmemiştir. Bu eserler Mes'ûdî'nin *Acâ'ib el-dünyâ'sı*, Köprülü Kütüphanesindeki 1623'teki mecmua, Makdisî'nin *Ahsen el-takâsim fi ma'rifet el-ekâlim*'i ve Ebû Hâmid el-Endelûsî el-Gıranâtî'nin *Tuhfet el-elbâb*'dir. Türkler hakkında kısa bilgi veren fakat Karluklardan bahsetmeyen bu eserlerin değerlendirilmesi yapılmamıştır.

İncelemede özellikle dikkat edilen bir kaç hususu belirtmek yerinde olacaktır. Bunlardan birincisi, kabile, şehir, devlet ve bölge isimleri farklı kaynaklarda farklı şekilde bahsedildiği için isimlerin değiştirilmeden verilmesi sağlanmıştır. İkincisi, farklı eserlerin bahsettiği aynı bilgi ikinci defa verilirken kısaca bahsedilerek gereksiz tekrarlardan sakınılmıştır. Son olarak eserlerdeki Türkler adı altında genelleme yapılan başlıkların Karlukları da kapsayan bazı bölümlerine değinilmiş fakat Türkler hakkındaki genellemelere çok az yer verilmiştir. İncelemenin ilk bölümü İslam kaynaklarında bahsedilen Karluk bölümlerinin içeriği hakkında bilgi verecek ikinci bölümü ise Karluk Türklerinin tarihsel gelişimini kısaca açıklamaya çalışacaktır.

Eserlerde bahsedilen “Karluk” adı

Ramazan Şeşen'in eserinin ilk bölümünde yer verdiği ve bütün Türk ülkelerinden bahseden İslam kaynaklarından birincisi Mahmûd el-Kâşgarî tarafından yazılan *Dîvânü lügat el-Türk'tür*. Türk kabileleri ve dilleri bahsinde “Türkler aslında 20 kabiledir. Hepsi Türk b. Yâfes b. Nuh'un neslinden gelir... Bunlardan her kabilenin ancak Allah'ın bileceği kadar çok oymağı vardır. Ben burada büyük kabileleri sayacağım, küçük parçaları bırakacağım...” diyerek kabilelerin isimlerini verir (Şeşen, 2001:24). Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılan bu eser dil konusunda ise en fasih dil “Hâkânî hükümdarlarının (Karahanlılar) ve onlarla karışan Türklerin dilidir” der. Diğer boyların dilleri de bu dile ortak veya yakındır. Kaşgarlı Mahmud Karluk ismini ise şöyle açıklamıştır: “Karluk: Oğuzlardan ayrı, göçebe Türklerden bir cinstir. Bunlara da Türkmen denir.” Kül-irkin ise Karluk büyüklerine verilen addır (Şeşen:25-27).

Diğer bir kaynak olan *Mücmel el-tavârih*'in ise yazarı bilinmemektedir. Eserin yazarı Doğu padişahlarının lakaplarından bahsederken Halluh (Karluk) padişahına

Bratiğ¹ (براته بیغ) denildiğini belirtmiştir (Şeşen:35). Başka bir kaynak olarak İbn Rusteh, (*el-A'lâk el-nefise* eserinden alınan dağınık bilgilere göre) bölgenin coğrafi özelliklerinden bahsederken “Ceyhun nehri en sonunda, Aral gölüne dökülmeden önce el-Karyet el-Hadise (Yeni-Kent)'den geçer. Ceyhun nehrine dökülen kolların en büyüğü Vahşâb suyudur. Bu nehir Karluk ülkelerinin uzaklarından gelir, Pamir'e ulaşır...” der (Şeşen:42).

Bahsedilen başka bir kaynak ise Mes'ûdî'nin *Murûc el-zeheb* eseridir. Eserin 1. cildinde Çin halkının soyları ve başlangıçları hakkındaki tartışma esnasında Karluklar'dan bahsedilir. Buna göre Nuh peygamberin soyundan gelen 'Âmûr Doğu'nun sağ tarafına doğru gitmiştir. Onun soyundan gelenler Çin'e olan yol boyunca şehirler-köyler kurmuşlardır.

“'Âmûr oğullarından buralara yerleşmeyenler ayrılarak çöllerde oturmuşlardır. Bunlar Türkler, Karluklar ve Kuşan (Kuça) şehrinin sahipleri olan Tokuz Oğuzlardır. Türkler arasında en kudretli Oğuzlar, en güzel ve en boylu, en parlak yüzlü olanlar Karluklardır. Karluklar Fergana, Şaş ve buralara komşu ülkelerin üst taraflarındadır. Hükümdar ve Hakanlar Hakanı (Kağan) Karluklardandır. Bu hükümdar diğer Türk ülkelerini hâkimiyeti altında bulundurur ve o ülkelerin hükümdarları ona boyun eğler. Fars ülkesini zapteden Afrâsyâb ile Şâve bu hakanlardandır” (Şeşen:43-44).

Mes'ûdî'nin bir başka eseri olan *el-Tenbîh ve'l-işrâf* eserinde de Bulgarların Doğu'dan Balkanlara gitmelerinin sebebi ise onlarla Oğuzlar, Karluklar, Kimaklar arasında savaşlar çıkması ve Cürcan'a komşu yerlere yağma yapmalarındadır (Şeşen:57).

Karluklar hakkında bilgi veren eserlerden birisi de *Hudûd el-âlem*'dir. Coğrafi özelliklerin madde madde anlatıldığı bölümde Issıg-göl civarındaki Tuğuzguzların hududunun başlangıcından itibaren görünen dağdan bahsedilir. Bu dağ Tuhsyânların sonuna kadar ve Halluh sınırının başlangıcına kadar gider. Başka bir yerde ise Uzkend nehri anlatılır. Bu nehir Halluh dağının arkasından çıkmaktadır. Parap nehri de Halluh dağının arkasından çıkmaktadır. Başka bir nehir ise Hatlâm'dır. Manisa dağında, Halluh ve Hatlâm şehrinde, Yağma etekleri arasındaki sınırdaki uçtan çıkmaktadır. Bunun yanında, bilinen dünyanın ülkeleri hakkındaki bahis anlatılırken ekvatorun kuzeyinde yer alan 45 ülkeden birisi de Halluh ülkesidir. Ülkeler vilayetlere, vilayetler de birçok nahiyeye bölünmüş durumdadır... Bunlardan Tibet ve nahiyeleri bahsedilirken batısında Maveraünnehir'in bazı sınırları ve Halluh memleketinin bazı kısımları, kuzeyinde ise Halluh ve Toğuzguz ülkelerinin bazı kısımlarının olduğu söylenmektedir. Yine bunun gibi Toğuzguz ülkesi ve nahiyeleri bahsedilirken güneyde Tibet'in ve Halluh ülkesinin bazı kısımları vardır. Toğuzguz ülkesinden Cimlikât geniş bir köydür ve Kimaklar, Halluhlar ve Yağmalar tarafından sürekli talan edilmektedir. Yağma ülkesinden bahsedilirken yine batısında Halluh ülkesi olduğu belirtilir. Burada yer alan bir kaç köyden birisi Kâşgardır. Bu köyün reislerinin eskiden Halluh ve Yağmalardan olduğu ve Hîrmkî (veya Hraklî) köyünde oturanlardan bir cinsin de Halluhlardan olduğu söylenmektedir. Bir başka ülke ise Kırgız ülkesidir. Güneyinde Toğuzguz hududu ve Halluhların bir kısmı bulunmaktadır. Diğer bir ülke ise Çiğil ülkesidir. Aslında Halluhlara ait olduğu söylenmektedir. Halluh ve Kırgız ülkesinden ihraç edilen birçok ürünün olduğu bu ülkedeki Sîkûl Halluhlarla Çiğiller sınırında yer alan ticari kasabalardan biridir. Tuhsi ülkesinin sınırları bahsedilirken güneyinde Halluhlar olduğu

¹ Arapça kelime anlamı *yaramaz* olarak geçmektedir.

ifade edilir. Bütün bu ülkelerle sınır olan Halluh ülkesi ve kasabaları hakkında verilen bilgiler ise olduğu gibi aktarılmıştır;

“Halluhların doğusunda Tibet'in bazı kısımları, Yağma ve Tokuzoğuz hudutları, güneyinde Yağma'nın bazı kısımları ve Mâverâünnehr ülkesi, batısında Oğuz hudutları, kuzeyinde Tuhsî, Çiğil, Tokuzoğuz hudutları vardır. Burası mamur bir ülkedir. Ve Türk ülkelerinin en hoşudur. Akarsuları ve mutedil bir iklimi vardır. Bu ülkeden çeşitli kürkler getirilir. Halluhlar medenîleşmiş kavimlere yakındırlar. Hoş ahlâklı ve medenîdirler. Eski zamanda Halluhların hükümdarları Cabgûy veya Yabğû adını alıyordu. Halluh ülkesinin kasabaları ve köyleri vardır. Halluhların bir kısmı avcı, bir kısmı çiftçi, bir kısmı çobandır. Zenginlikleri koyun, at ve çeşitli kürklerdir. Muharip bir kavim olup yağmacıdırlar.

1- Kûlan : İslâm dünyasına bitişik küçük bir bölgedir., Burada zirâat yapılır.

2- Mirkî : Halluhlar ile meskûn, tüccarların uğradığı bir köydür. Kûlan ile Mirkî arasında üç Halluh kabilesi bulunur. Bunlar Bistân, Haym ve Barîş adını alırlar.

3- Nûnkât (Nei-kât) : Urûn-arc (Garc) dağları yanında bir kasabadır. Fakat, şimdi ıssız (metruk), harap ve hırsızların uğrak yeridir. Burası büyük yol üzerindedir. Burada Halluhların bir kaç keçe kulübesi bulunur.

4- Kühenkesîr : Bir çok Halluh kabilesinin oturduğu kalabalık bir köy ve mamur bir yerdir.

5- Tûzûn-bulâh: Tarlaları bulunan, akarsuları ve hoş yerleri olan bir köydür. Halluhlar ile Yağmalar arasındaki sınır üzerinde yer alır.

6- Tûzûn-garç yakınında bulunan Tuz-kul (Tûz-kûk) gölü : Bu gölden Halluhların yedi kabilesi tuz ihtiyaçlarını temin ederler.

7- Kûk-yâl (Kök-yâl), Atlâlîg (Otlalîg), Lûhug (Ulug): Bunlar Barâ-kûh dağının yamacında yerleşmiş bulunan çok güzel (hoş) ve refah seviyeleri yüksek üç köydür. Dihkanları (beyleri) Yabğû'nun kardeşleridir.

8- Uz-kâs ve Milcîkâs : Bara-kûh dağının yamacında bulunan iki köydür. Refah seviyeleri yüksek ve çok hoş olan bu köyler Yabğû hükümdarlığına bağlıdır.

9- Kirmînkâs : Lebân denen bir kaç Halluh burada oturur. Her yerden tüccarların oturduğu geniş bir köydür.

10- Tunul (Tong) ve Telhâ : Issı-göl yakınında, Halluhlar ile Çiğiller arasındaki hudut üzerindeki dağların arasında iki köydür. Sakinleri savaşçı, cesur ve yiğittirler.

11- Barsahân : Göl kenarında, refah seviyesi yüksek ve hoş bir kasabadır. Dihkânı Halluhlara, köy sakinleri Toğuzguzlara bağlıdır.

12- Câmgar : Halluh ülkesinde, çölün kıyısında küçük bir bölgedir. Eskiden Halluhlara tâbi idi. Fakat, şimdi hükümdarları Toğuzguzlar adına hükmeder. Burada 200 kabile yaşar ve buraya bağlı bir bölge daha vardır.

13- Bencul (Bencuk) : Halluh ülkesindedir. Fakat, daha önceleri buranın hâkimi Toğuzguzlar adına hükmederdi. Şimdi Hırhızlar (Kırgızlar) tarafından işgal edilmiştir.

14- Akrâkır : Kalabalık bir kasabadır. Nehir ile dağ arasında bulunur.

15- Uc : Dağda bulunur. Burada 200 kadar insan vardır.

Bu zikredilen son iki yer Halluhlar tarafından işgal edilmiştir. “(Şeşen:59-66).

Bir başka eser ise Gerdîzî'nin *Zeyn el-ahbâr* eseridir. Yazar Abdullah b. el-Mukaffa' Rub 'el-Dünyâ adlı kitabından aldığı bilgiye göre Nuh peygamber dünyayı üç oğlu arasında paylaşmıştı. Türk, Slav, Ye'cûc ve Me'cûc ülkeleri ve Çin Yâfes'e verilmişti. Mamur olmayan bu ülkeler için Yafes Nuh peygamberden istediği zaman yağmur yağdırabileceği bir dua istemiş ve bu dua'yı bir taşa kazımişti. Bu taşın mirasçıları arasında Oğuz, Halluh ve Hazarlar vardır. Taş yüzünden anlaşmazlıklar çıkınca kura çekip taşın sahibinin belirlenmesi kararlaştırılmış. Fakat Oğuzlar kura Halluhlara çıkınca önceden yapılmış sahte taşı Halluhlara vermişler. Türklerin taşla yağmur yağdırmak istemelerinin sebebi de bu yüzdendir. Ayrıca, Gerdîzî'nin yaptığı araştırmalarda Halluhlar hakkındaki ulaştığı bilgiler olduğu gibi aktarılmıştır;

“Derler ki: Bu Halluh Türklerin büyüklerinden bir adamdı. Kabilesi bir yerden bir yere göçerdi. Halluh'un anası, kimsesiz bir yerde bir hayvana binmişti. Halluh'un hizmetkârlarından (gulâmlarından) biri Halluh'un anasının yanına vardı, ona sataştı. Kadın onu kovup tehdit etti. Malûmdur ki, Türklerin kadınları çok temiz (namuslu) olurlar. Bunun üzerine, hizmetkâr korktu. Oradan kaçtı. Tokuz Oğuzlar ülkesine Hakan'ın vilâyetine gitti. Hâkânîlerden bir adam av esnasında onu çok kötü bir yerde buldu. Adam üzerine bir keçe parçası bağlamıştı. Hâkânî ona Yabagû adını verdi. Sonra, Hakan'ın huzuruna götürdü. Hakan onun durumunu öğrenince kendi ülkesinde bulunan Halluhları topladı. Yabagû'yu onların başına reis yaptı. Bu kabileye Yabagû Halluh adını verdi. Sonra, Türkistan'dan bir adam Tokuzoğuz kabilesine geldi. Yabagûlulardan bir kıza âşık oldu. Bu kıza kaçırıp Türkistan tarafına götürdü. Türkistan hanı bu kıza ondan alıp kendi yanına getirdi. Bu kıza çok iyi davrandı. Kızın ailesine (kabilesine) mektup yazarak onları durumdan haberdar etti. Onları yanına çağırdı. Onlar gelince mamur bir yere yerleştirdi. Onları kendi yanına çağırdı. Bu haber kabilenin geride kalanlarına ulaşınca bütün kabile onun yanına gittiler. Bunlar toplanınca, Türklerin âdeti üzere, onları ülkesinin ortasında yerleştirdi. Yabguluğu onlara verdi. Hepsi bu şekilde duruyorlardı. Nihayet, Türkistanlılar Hâkanlılar üzerine yağma akını yaptılar. Hâkanlılardan 12 tanınmış büyüğü öldürdüler. Bütün Hâkanlılara ait olan hükümdarlık Halluhlardan Çunpânlara kaldı. Hâkanlılardan en sonra öldürülen Hutuğlan Hakan'dı. Padişahlığa oturan Halluhun adı İlmâlmış (ilalmış) Cebbûye idi. Bu hükümdarlık Halluhlarda kaldı. Türkistan'da bu Yabagû Halluh kabilesinden çok oymaklar (kabileler) vardır.” (Şeşen:72-73).

Aynı eserde Yağmaların menşei anlatılırken Halluhlardan da bahsedilir. Buna göre, Türk Hakanı Halluhların çoğaldığını ve üstün duruma geldiklerini görünce ülkesinin akıbetinden korkmuştu. Bu arada Tokuz Oğuzlardan bir topluluk ayrılıp Halluhların yanına gelmiş fakat Halluhlar onlarla ilgilenmemişti. Bunun üzerine Türk Hakanı o topluluğu Halluh ve Kimaklar arasına yerleştirdi. Bunların Yağma adındaki kötü huylu bir büyükleri vardı. Çin sınırındaki bir kabileden gelen topluluk da Türk Hakanı'nın hizmetine girmişti. Yağmaların yanına gelip birlikte yaşamışlardır. Halluhlar bunlara kötü davranınca onlar da Kimak tarafına göçmüşlerdir. Eserin başka bir kabile olan Kırgızlar hakkındaki bölümünde de Kırgız Hakanı'nın karargahı anlatılır. Etrafi yüksek dağlarla çevrili olan bu bölgeye girilmesi imkânsız üç yol vardır. Bu yollar Tokuz Oğuz bölgesine Kimak bölgesine ve Halluhlara gider (Şeşen:75-77).

Avfi'nin *Cami' el-hikâyât* eserinde ise Kırgız kabilesini anlatırken batısında Halluhların bulunduğunu belirtir. Türklerin bir topluluğu olan Halluhlar Barlas dağının

sakinleridir. Halluhlar sonradan hükümdarlarına asilik edip Türkistan bölgesine ve İslam ülkesine gitmişlerdir. Halluhlar dokuz toplumdandır: 3 Çiğil, 3 Heskelfî 1 Bevâvî 1 Kevâkinû ve 1 Kîmâkend. Bu 9 toplum köylerde-evlerde değil ormanlıklarda ağaçlıklarda yaşayıp su yanlarında olup at, sığır ve koyun beslerler. Tuz olmadığı için tüccarlardan pahalıya satın alırlar. Yazın at sütü kışın kuru et ile beslenip pastırma yiyen bu topluluğun ülkesine çok kar yağar. Onlar da kışın ağaçlar arasındaki güvenli yerlere sığınır (Şeşen:92-93).

Bir başka kaynak ise İdrîsî'nin *Nüzhet el-müştâk fi ihtirâk el-âfak* eseridir. İlk olarak Sekine'nin Karluk Türklerinin şehirlerinden olduğunu söyleyen İdrisi, Tibet, Tuğuzguz, Çin ve Karluk şehirleri hakkında bilgi vermeye devam eder. Barshân el-Ulyâ ve Nevâket şehirleri Karluk şehirleri arasındadır. Tuğuzguz ülkesinin toprakları kuzeyde Karluk ile birleşmektedir ve Tuğuzguz Hakan'ının Hanbalığ şehri Barshân el-Ulyâ'ya iki aylık mesafededir. *Hudûd el-âlem* eserinin bahsettiği Karluklara ait Uc şehri Tibet'e bağlıdır ve Barvan gölü ile arasında 8 km mesafe vardır. Çin sınırındaki Atbaş'a 6 günlük mesafede olan Barshân el-Ulyâ şehri hakkında verilen diğer bilgilere göre ise Türk ülkelerinden müstahkem bir şehir olduğudur. İki suru olan bu şehir bölgedeki ihtiyaçlarını gidermek isteyen birçok insanın uğradığı merkez konumdadır. Buradan Nevâket'e Karluk sınırları içinden yürüyüş mesafesi 10 konak, yani 230 km civarındadır. Daha sonraki başka bir başlıkta ise Türkleri sınıflara ayıran İdrisi, bunlardan birinin Karluklar olduğunu söyler. Bu Türklerin hepsi Maveraünnehr ve Büyük Okyanus tarafında yaşamaktadır. Müslümanlara ve Müslüman Türklere karşı sefer yapan topluluklara aynı şekilde karşılık verilmektedir. Böyle bir bölgede Karluk Hakanı'nın şehrine Müslüman ve Türklerin faydaları olmaktadır. Ayrıca Karlukların karşısında yer alan Ceyhun nehrine 9 buçuk km mesafede Mezdahkân şehriden bahsedilmektedir. Başka bir bölgeye ait Berk nehrinin kaynağı ise Karluk ülkesinin sınırları içindedir. Taraz şehri ise Müslümanlar ve Türkler arasındaki ticaret merkezlerinden biridir. Kuzey tarafında bulunan Karluk Türkleri ile Taraz arasında sıkça yağmalama ve savaş olmaktadır. Barış zamanlarında ise ticaret devam etmektedir. Karluk ülkesi hakkında edindiğimiz diğer bilgiler de Hakan'ın şehrinin müstahkem olduğunu, insanların ve silahların fazla olduğunu belirtir. Karluk Hakanı'nın şehriden diğer bir Karluk şehri Atrâkana'ya 6 konak, yani 130 km civarındadır. Bu şehirde bulunan bir kale ve Karluk hükümdarına bağlı kahraman askerler vardır. Bu şehirden Kimakların Karantiye şehrine olan uzaklık 10 konak, yani 230 km civarındadır. Yine Kimakların Demûriya şehriyle Karluk Hakanı'nın şehri arasında 12 günlük yol vardır. Çöller arasından olan bu yol tehlikeli olduğu için kalabalık askerler ile geçilir. Bu çöl Kimak ve Karluklar arasında maniadır. Yazar başka şehirlerden bahsederken Barshân el-Süflâ'nın da yerleşik köylerden bir yer olduğunu ve Karluk Türklerinin kışladığı Cermiyye'nin burada yer aldığını belirtir. Halaç Türkleri olarak konuya devam eden yazar daha önce bahsettiğim, aynı bölgede yer alan Berk nehri, Nevâket, Barshan el-Ulyâ gibi Karluk şehirlerinin uzaklıklarını da açıklar. Taraz ile Kimak toprakları arasındaki Halaç ve Karluk Türklerinin bozkırlarından 81 günlük yol ile geçilmektedir. Sınır bahsinde ise Kimak sınırlarının güney-batı kısımlarında Karluk ve Halaçlar olduğu belirtilir (Şeşen:97-108). Ayrıca eserin bir başka bahsi de Harluh Türklerinin-Sisanların ülkesi-Semrikâ'sı hakkındadır. Yazar başlıkta verdiği kısa bilgilere şöyle der:

“Burası Ye'cûc ve Me'cûc'un tahrip ettiği ülkedir. Burası güzel, geniş, yolculukları uzak, tüccarların ve yolcuların az uğradığı bir ülkedir. Toprağı kimsesiz, vebasî çoktur. Devamlı yağmur yağdığı için burada insan az oturur. Semrikâ ülkesinin şehirleri arasında Marsân, Gûrân, Dâdemî, Sakrah, Hanmâhant, Necû (Necra), Rasat, Harman, Debîhiye, Lahmân

bulunmaktadır. Sînân ülkesinin çoğu boş kırdır. Fazla yerleşme merkezi yoktur. Buranın meşhur şehirleri arasında Sukmâniye, Takûrâ yer alır. Buraya Harap Ülke bitişir. Harap Ülkede sâdece Rakvân beldesi bulunur.”
(Şeşen:124)

Adı geçen yerlerin yolları, geliş-gidişleri tarif edilir.

Eserinde Karluklara yer veren bir diğer eser ise Yâkût el-Hamavî'nin *Mu'cem el-büldân* adlı eseridir. Türkistan bölgesini tanımlarken en geniş olan Tuğuzguz ülkesi sınırlarında Karlukların da olduğundan bahseder ve kendilerine çok güvenen ve düşmanları üzerinde büyük yıkımlar yapan Oğuz, Tuğuzguz ve Karluk devletlerinin arasındaki yağmur yağdırma hadisesinden örnek verir (Şeşen:136-137).

Diğer bir eser Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvînî'nin *Asar el-bilâd ve ahbâr el-'ibâd* eseridir. Taraz'dan geçince Karluk ülkesi karargâhına girildiğini bildiren yazar Maverâünnehr'i anlatırken de İsbîcâb'tan Fergana'ya kadar Halluh Türkleri sınırır der. Yine ilgili olabilecek bir nokta ise Buğrâc² kabilesinin kahraman askerleri çoktur ve silah imal ederler, ülkeden geçenlerden vergi alırlar demiş ve Ebû Dülef'ten nakletmiştir. Aynı şekilde Mahmûd el-Kazvînî Karluklar bahsini de Ebû Dülef'ten³ aynı şekilde nakletmiştir. (Şeşen:149-151).

Ramazan Şeşen bu bilgilerden sonra Fahreddîn Mubârek-şâh el-Mervezî (Târih) ve Reşîdüddîn'nin (Cami el-tavârih) eserlerinde bahsedilen Türklerin bilinen kabilelerini ek olarak vermiştir. Karluk bilinen kabilelerden birisidir. Reşîdüddîn ayrıca Cengiz döneminde deki Karluk isminden de bahsetmektedir (Şeşen:154).

Ramazan Şeşen kitabının 2. bölümünde ise umumiyetle Batı Türklerinden bahseden eserleri sıralamıştır. Bunlardan birincisi İstahrî'nin *Mesâlik el-memâlik* eseridir. Türklerin Tokuz Oğuzlara, Kırgızlara, Kimaklara, Oğuzlara ve Karluklara mensup olduğu, dillerinin bir olduğu, birbirlerinin konuştuklarını anlayabildikleri ve bu ülkelerin bulunduğu yerleri söylemektedir. Karlukların etrafında Kırgızlar, Kimaklar, Tokuz Oğuzlar ve Oğuzlar bulunmaktadır (Şeşen:155). Aynı eserin Maverâünnehr bahsinde ise sınırlar tanımlanırken Oğuzların ve Karlukların ülkesine kadar uzandığı söylenir. Harezmi gölünün kuzeyinden başlayarak Fergana ve Taraz'a kadar olan bölgede Karluk Türkleri bulunmaktadır. Karluklar Maverâünnehr halkına hayvan sağlayan ülkelerden biridir. İsbîcâb'tan Fergana'ya kadar Karluk Türkleriyle çevrili olan bölge İslam dünyası ile birbirine yakındır (Şeşen:163).

İkinci eser ise İbn Havkal'ın *Sûrat el-arz* eseridir. Esere göre Fergana'dan sonra Tokuzoğuz ülkesine gitmek için Karluk ülkesini geçmek gereklidir ve bu da 30 kûsür konak mesafesindedir. Ayrıca bütün Türklerin dilinin bir olduğunu belirten İbn Havkal Maverâünnehr'le yakın olan Karlukların sınırlarında bahseder ve bütün bu Türklerin bölgesini İslam dünyasındaki en şiddetli cephe olarak adlandırmıştır(Şeşen:164-173).

Ramazan Şeşen kitabının 3. Bölümünde ise Türkler hakkında dağınık bilgi veren eserlere yer vermiştir. Bu başlıktaki Karluklar hakkında bilgi veren ilk eser İbn Hurdâdbih'in *el-Mesâlik ve'l-memâlik* eseridir. Taraz bölgesini ve şehirleri anlatırken Halaç ve Karlukların kışlağının bu bölgede olduğundan bahseder. Karlukların kışlağı Cermiyye'dir. Bütün Türk şehirleri 16 tanedir. Ayrıca Harluh ülkesi sınırları belirtilir. Fârâb şehri hakkında da bilgi veren yazar şehirde Müslümanların ve Karluk Türklerinin

² Ramazan Şeşen bu kabileyi Karahanlılar olarak belirttiği için yer verilmiştir.

³ Ebû Dülef'ten yapılan alıntılar Ramazan Şeşen 581. ve 584. sayfalar olarak not etmiştir.

karargâhlarının olduğundan bahseder(Şeşen:185-186). Ya'kûbî *Kitâb el-bûldân*'da Türklerin çeşitli cinslere ayrıldığını ve bunlardan bazılarının Karluklar olduğunu ve Türklerin birbirleriyle savaş halinde olduklarından bahseder. Verdiği genellemede ise kısaca Türklerin evleri ve kalelerinin olmadığı, büyük keçe çadırlarında oturdukları, Türkistan'da sadece darı yetiştigi, Türklerin kısrak sütü ve etle beslendiği anlatılır (Şeşen:189).

Diğer bir eser ise Kudâme b. Ca'fer tarafından yazılan *Kitâb el-harâc*'tır. Karluk ülkesinin başlangıcı olarak Cermiyye'yi belirten yazar Şaş, Fergana bölgesinde Kimak bölgesine kadar Karlukların ordugahlarının başlangıcıdır der. Bölgede savaşçı olan bir grubu tanımlarken de Türkler arasında bunlardan daha savaşçı kişiler yoktur diyerek bu savaşçı gruptan 10 kişinin Karluk askerlerinden 100 kişiyi kendilerine rakip gördüklerini söyler (Şeşen:190-192). İbn el-Fakîh de *Kitâb el-bûldân* eserinde ise kısaca Türklerin bir cinsi olarak Karluklardan bahseder (Şeşen:193). Diğer bir eser ise (Ebû Zeyd el-Belhî'nin *el-Bed' ve'l-târih*) kısaca Karluk sınırlarında Râşt bölgesinden bahseder (Şeşen:193).

Ramazan Şeşen Ebû Reyhan el-Bîrûnî'nin eserlerindeki Türklerle ilgili kısımlarına da kitabında yer vermiştir. Bu eserlerden *el-Cemâhir fi ma'rifet el-cehâvir'de* yağmur çeken taş bahsinde edinmiş olduğu bilgiye verir. Buna göre “Karluklarla Peçeneklerin ülkeleri arasında bir yokuş vardır. Bu yokuşa ordu veya bir sürü uğrarsa taşlar sürtünüp de karanlık sis basmasın veya bardaktan boşanırcasına yağmur yağmasın diye hayvanların tırnaklarına yün bağlanır ve yürümleri hafifletilir. Türkler yağmur istedikleri zaman bu taşla yağmur yağdırırlar. Belli bir adam su getirip ağzına bu mıntıkanın taşlarından bir taş alır. Ellerini hareket ettirir. Hemen yağmur gelir.” Bu konu insanlar arasında yaygın olarak bilinen bir konudur. Kitâb el-nuhâb'tan alıntı yapan yazar bu yağmur taşının Karluk vadisinde olduğunu kırmızıya yakın siyah bir taş olduğunu söyler. Eserin yazıldığı dönemdeki Karlukların anlattıklarını rivayetlere dayandıran yazar Türklerden birinin kendisine bu taştan getirdiğini yağmur yağması için deneme yaptığını fakat yağmur yağmadığını belirtir. Fakat bu taşın Türklerin ülkesinde etkili olduğuna inanılır (Şeşen:203).

Cemâl el-Karşî'nin *Mûlakaât el-surâh* İslam devrinde Maverâünnehr ve diğer yerlerdeki meşhur Türk Hakanlarının konusunu anlatırken Satûk Buğrâ-hân'dan bahseder (Şeşen:208-210). Nasıl Müslüman olduğuna dair anlatılan bu hikaye Türk-İslam tarihinin önemli olaylarından biridir. Müslüman Türklerin kâfir Türklere karşı giriştikleri fetihler artık Türkler arasında İslam adına fethetme döneminin başlangıcı olacaktır.

Kitabının son bölümünde Samaniler devrindeki Maverâünnehr'i anlatan eserlere yer veren Ramazan Şeşen İbn Havkal'ın *Sûrat el-arz* adlı eserinin Maverâünnehr bahsinin tercümesini ve Makdisî'nin *Ahsen el-takâsim fi ma'rifet el-ekâlim* eserindeki Maverâünnehr bahsini vermiştir. Yine bölgedeki Karluk Türklerinin varlığı kısaca anlatılır. Şuana kadar Karluklar hakkında anlatılan bilgilere ek yeni bir bilgi yoktur. Bu bölümde verilen Maverâünnehr bilgileri, şehirler, şehirlerarası mesafeler hakkında detaylı bilgiler içermektedir (Şeşen:211-272).

Karluk Türklerinin Tarihsel Gelişimi

Bu bölümün konusu ise yapılmış araştırmalardaki Karluk Türklerinin tarihsel gelişimidir. Bilindiği üzere İslam öncesi Türk tarihinin önemli boylarından biri olan Karluklar adı İslam kaynaklarında ve Çin kaynaklarında sıkça bahsedilmektedir. Karlukların ilk olarak Göktürk Hakanlığı'nı oluşturan boylardan biri olarak da Altay

Dağlarının güneylerinde ortaya çıktığı bilinmektedir (Taşağıl, 2014:76). 605 yılı civarındaki Töles boyları arasında değil de Türgişler gibi Göktürk hanedanları arasında yer alan ve “Aşena” ailesine mensup olan bir boydur. Karluk adı Çin kaynaklarında Ko-lo-lu, ka-lo-luk, Tibet kaynaklarında Gar-log, İslam kaynaklarında Halluh, Harluh, Soğd metinlerinde Grr-Wgt ve Moğol kayıtlarında Har-lu-ut olarak geçmektedir. Boy adının manası hakkında ise kar yığını, kar fırtınası, karışık, soy, aile ve karışmış yorumları yapılmaktadır. Çin kaynaklarında ilk defa 413 yılında⁴ Ka-lo-luk halinde bahsedilen bu topluluk 3 grup halinde Altay bölgesinde bulunmaktadır. Göktürk liderlerinden İstemi Yabgu (552-576) döneminde Karluklar Hazar denizi bölgesi ve Maveräünnehr’e doğru yapılan fetihlere katkı sağlamışlardır. 581 yılında Göktürk Devleti zayıflayınca Karluk Türkleri de öncekinden daha bağımsız hale gelerek zaman zaman isyan etmişlerdir (Salman,2002:745). 7. yy’ın ortalarından sonra ise bölgedeki Çin etkisinde kalan Karluklar Çin’e itaat edip unvan sahibi olmuşlardır. Daha sonra ise buldukları yerden güneye doğru hareket eden bu üç grup muhtemelen Tanrı Dağları civarlarında kuvvetlenince “Batı Göktürk ve diğer küçük devletler onlardan korkar hale gelmişti” (Taşağıl:78). Karlukların Kül Erkin olarak ad alan liderleri artık Yabgu sıfatını almaya başlamış ve bağımsız olma girişimlerinde bulunmuşlardır.

Asrın son yıllarına doğru ve 8. asrın başlarında ticaret yolları üzerinde bulunan Beşbalık yöresine göç eden bir bölüm Karlukların olduğu gözükmektedir. Çin esaretinden kurtulup yeni kurulan II. Göktürk Kağanlığı boylarından biri olsa da Karluklar yine isyan etmişlerdir. 734 yılından sonra ise Basmıl ve Uygurlar ile hareket eden Karluklar önce II. Göktürk Kağanı’nı öldürüp daha sonra Uygurlar ile anlaşıp Basmillara saldırmışlardır. Daha sonra (745) Uygurlar ile birlikte yaşamışlardır. Ötüken bölgesindeki Karluklar Uygurlara tabi olmuş Beşbalık ve Altay-İrtiş bölgesindekiler ise kendi Yabgu’larını seçmişlerdir. 757 yıllarından sonra güçlenen Karluklar ile Uygurlar çekişmeye başlamışlardır. Daha sonra ise Karluk Türklerinden önemli bir bölümün Çu Vadisine göçtüğü görülmektedir. Böylece Ötüken bölgesindeki Uygurların ve Çin’in etkisinden uzaklaşan Karluklara diğer boylardan katılım da olmuştur (Salman, 2008:60) Balasagun yakınlarında kurulan Karluk Devleti (780) Oğuzlar, Peçenekler, Uygur, Çin, Tibet ve Abbasi devletleri arasında var olmaya çalışmıştır. Doğusunda ve güneyinde yer alan bazı şehirleri ele geçiren Karluklar, Tibet Krallığı ve Çin ile dostane ilişkiler tesis etmiştir. Yıkılışına kadar en fazla çekiştiği önemli güç ise Abbasiler olmuştur. Uygurların Kırgızlar tarafından yıkılışından sonra ise (840) Karlukların sahip oldukları topraklarda yeni bir devlet doğmuştur. Ötüken’e sahip olan Uygurların yıkılmasıyla Aşena soyuna mensup Karluk Yabgusu Arslan Han (veya Bilge Kül Kadir Han) kendini bozkırlar hakimi olarak ilan etmiş ve Kara Hakan ünvanını almıştır (Salman, 2008:61-62). Merkezi Balasagun yakınlarındaki Ordukent olan bu yeni devlet ise sonradan Karahanlı ismiyle anılacaktır.⁵

Karahanlıların kökeni konusunda ise Abdulkerim Özaydın yedi varsayımdan bahseder. Bunlar Uygur, Türkmen, Yağma, Karluk, Çiğil, Karluk-Yağma ve T’uchüe-Ashina (Tukyu-Göktürk) seçenekleridir. Yapılan değerlendirmelerden Pritsak’ın yorumu ise Aşena soyundan gelen Karlukların fırsatını bulunca Talas (Taraz) bölgesini

⁴ Hüseyin Salman’ın Türkler ansiklopedisindeki Karluklar makalesinde 413 yılını belirtmesine rağmen Ahmet Taşağıl 627 yılında Göktürklerin bir boyu olarak tarih sahnesine çıktığını belirtir ve 605 yılından önce Karluklar hakkında bilgi vermez. İlgili kaynak için bakınız: Taşağıl, *Karlukların Coğrafi Dağılımı Üzerine*, 75.

⁵ İlk defa Rus şarkiyatçısı Vasilij Vasilevic Grigorev 1874’te yazdığı bir makalede Karahanlılar adını vermiş, hânedan daha sonra bu adla tanınmıştır. İlgili bilgi için bakınız: Abdülkerim Özaydın, *Karahanlılar*, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 24, İstanbul, 2001, 404.

aldıklarını, Uygurlar yıkıldıktan sonra ise Göktürk Kağanlığı'nın halefi olarak ortaya çıktıklarını söyler. Yeni devlet Türk yönetim sisteminde ikiye ayrılarak Doğudaki kağanın tek lider olduğu kabul edilmiştir. Batıdaki bölgenin yöneticisi ise Buğra Han'dır ve Arslan Kara Hakan'a bağlıdır (Özaydın, 2001:405). Reşat Genç ise Karluk Devleti'nin güçlü olmadığını ileri sürerek Karluk boylarından ayrılan Çiğil ve Tuhsi'lerin birer kavim haline geldiğini söyler. Ona göre "Eğer iddia edildiği gibi 840 yılında Karluklar Karahanlılar Devleti gibi kuvvetli bir siyasi teşekkül meydana getirebilseydiler, Samaniler karşısında bu kadar tesirsiz kalmayacakları gibi, bu Türk elini meydana getiren boyların siyasi çatı altında varlıklarını devam ettirmeleri gerekirdi." Ayrıca Karluk liderlerinin Han, Kağan değil Kül Erkin lakabı ile anıldığını söyleyerek onları Karahanlı kurucusu olarak kabul etmez. Ona göre Yağmalar Karahanlı kurucusudur. Başlarındakine Buğra Han unvanı verilmesi ile de Hakan ve Han hakimiyeti kurabilecek yeterlilikte olduklarını savunur (Genç, 1981:35-37). Fakat Pritsak ise Arslan Kara Han'a bağlı üç Karluk boyundan birisi gözüken Çiğillere Arslan adını, Yağmalara ise devletin batısını yöneten Buğra Han'ın adını bağlamıştır. Aidiyetlerini bu şekilde sağlayan bu boylar Karluk birliğini meydana getirmekteydi (Salman:62-63). Barthold ise bu olayda şu örneği verir: "Karlukların Karahanlılar'ın memleketinde işgal ettikleri mevki dikkate alınmalıdır: Oğuzların Selçuklu imparatorluğundaki mevkilerine tamamiyle benzemektedir" (Barthold, 1990:273).

Karahanlıların bilinen ilk hükümdarı Bilge Kül Kadir Han'dır. Bazir Arslan Han ve Oğulcak Kadir Han isimlerinde iki oğlu vardır. Bunlardan Oğulcak Kadir Han döneminde yeğeni Satuk'un İslamiyeti kabul ettiği bilinmektedir. Cemal Karşı de yazdığı *Mülakaât el-surâh* eserinde Satuk'un müslümanlığa geçiş hikayesine yer verir ve bu olayı anlatır. Ayrıca, Şaş bölgesi (Taş-Kend) Satuk'tan önce İslamiyeti kabul etmişti. Satuk Buğra Han da tahtı ele geçirince İslamiyete girişler hızlanmıştır (Genç, 38-39). İbnü'l-Esîr ise Cemal Karşı'den biraz daha farklı olarak Satuk'un rüyasında gökten inen bir kişinin kendisine Türkçe olarak, "Müslüman ol ki dünya ve âhirette selâmet bulasın" dediğini, bunun üzerine rüyasında İslâmiyet'i kabul ettiğini ve sabah olunca müslüman olduğunu herkese açıkladığını kaydeder (Özaydın:405). Bu tarihten itibaren Karahanlı Devleti Samaniler, Gazneliler, Harezmsahlar, Selçuklular ve Karahıtaylar ile mücadele etmek durumunda kalmıştır. Bu esnada bölgedeki birçok Türk kabilesinin büyük kitleler halinde İslamiyet'i kabul etmelerinde de Karahanlı Devleti başrolü oynamış ilk Türk-İslam devletidir.

Karahanlı Devleti'nin siyasi gelişiminden kısaca bahsetmek gerekirse, 1008 yılında Gazneliler ile yapılan savaştan sonra Karahanlılar kendi aralarındaki mücadelelerden dolayı bir daha birlikte hareket etme olanağı bulamamışlardır (Barthold:293). 1041-42 yıllarında doğu ve batı olmak üzere ikiye bölünen devletin Doğu kısmı Taraz, İsbicab, Şaş, Yedisu, Kaşgar ve Fergana'nın bir kısmını içermekteydi. Batı kısmı ise Maveraünnehr ve Fergana'nın bir kısmından oluşmaktaydı (Ayan, 2015:4). Doğu Karahanlı Devleti'nin bu esnada İslam'ı yayma çabaları da 3 başlık altında toplanabilir:

1. Topraklarını genişletmek yoluyla İslam'ı yaymak için Müslüman olmayan komşu bölgelere doğru ilerleme,
2. Türkistan bölgelerinde baş gösteren Şii tehlikesiyle uğraşma,
3. Türkistan içindeki Müslümanlara yönelik yapılan gayri-müslim saldırılara karşı cihad politikası yürütme (el-Muheymid,1417:12).

Karahanlı sınırlarında gittikçe güçlenen siyasi yapılardan biri olan Selçukluların Melikşah dönemi Karahanlılar için önem arz etmektedir. Gazneli Mesud'un ölümünden sonra İslam dünyası liderliğini kolaylaştıran Melikşah'a ne doğu'da ne de batı'da rakip olabilecek bir güç yoktu (Ayan:18). Melikşah gibi Sencer döneminde de Selçuklu sultanlarının etkisine giren Maverünnahr'deki Karahanlılar, 1175 senesinden sonra da Harezmsahlara etkisinde kalmışlardır. Ülkenin kuzey kısımlarını da Karahıtaylara kaybeden Karahanlılardan Semerkand ve Maverünnahr şehirlerinde bir süre daha varlığını sürdüren hanedan üyeleri olmuştur (Togan, 1981:59) 1210 yılında Doğu Karahanlı Devleti, 1212 yılında ise Batı Karahanlılar Devleti yıkılmıştır.

Karahanlıların kurucu rolündeki boyu olan Karlukların hem bu dönemde hem de daha sonra adının geçtiği dönemlerdeki bazı noktalardan bahsetmek de faydalı olacaktır. Barthold'un *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* eserinde Karahanlılar döneminden itibaren Karluk adının isyanlar ile anıldığı göze çarpmaktadır. Meşhur Talas Savaşı'nda da (751) Arapların yanında yer alarak Çinlilerin yenilgisine katkıda bulunanlardan birisi de Karluk boyudur (Kafesoğlu,1998, 147). Hüseyin Salman'dan örnek verecek olursak, Karlukların Gazneli Mahmud'un babası Sebük Tegin'in doğduğu Barsgan (Barshan) şehrinin o dönemdeki hâkimleri olduğu için Gazneliler'in kuruluşunda etkili olduğu, Karluk Devleti'nin kurulduğu yıllarda Yukarı Toharistan bölgesindeki Karluk yabguluğundan bir kolun daha sonraki yıllarda Hindistan'a ve Sistan bölgesine göçtüğü, Selçukluların yıkılmasında etkili olan Katvan Savaşı'nda Karahıtay Gürhan'ını kışkırtanların Karluklar olduğu, Karahıtay döneminde I. Arslan Han tarafından Kayalık Karluk Beyliği'nin kuruluşunu ve Cengiz döneminde Moğollara itaat ettiklerini, yaklaşık aynı tarihlerde bugünkü Kulca şehri civarlarında başka bir Karluk Beyliği kurulduğunu ve Cengiz Han'ın ordusuyla 1220 yılındaki batı seferine çıktıklarını, Celaledin Harzemşah'ın Gazne ve civarını yaptığı yardımlar sayesinde Seyfeddin Hasan Karluk'a vermesinden sonra Hazara Karluk Beyliği'nin kurulmasını bu örnekler arasında gösterebiliriz. Hindistan'ın bir kısmında yaşayan Karlukların 1846 yılındaki İngiliz işgaline kadar orada varlıklarını sürdürdüğü bilinmektedir. Bugünkü Afganistan'da ve kuzeylerinde bir grup Karluk hayatlarına devam etmektedir. Ögeday Han'ın İran taraflarına yolladığı orduda bulunan Karluklardan Oğuzlar ile karışmış ve Anadolu'ya yerleşmiş bir kısım Karluk da vardır. Bundan dolayı bugün Anadolu'da Karluk adını taşıyan yedi köy bulunmaktadır (Salman:509-510).

Sonuç ve Değerlendirme

Yapılan bu incelemede Ramazan Şeşen'in eserindeki Karluk adının ilgili bölümleri toplanarak bir bölüm olarak verilmeye çalışılmıştır. İslam kaynaklarındaki Türk ve Türk ülkelerinin alt başlığı olarak yapılan bu inceleme, Karlukların buldukları bölgelerdeki etkin boylardan biri olduğunu bize göstermiştir. Eser bize daha çok coğrafi olmak üzere kültürel, sosyal ve askeri alanlarda detaylı bilgiler vermektedir. İslam kaynaklarının hem Türkler hem de Türklerin bir cinsi olarak Karluk hakkındaki fikirlerini bu şekilde öğrenebilmekteyiz.

Karlukların tarihsel gelişimine kısaca değinecek olursak, yaygın olarak Ko-lo-lu Karluk veya Harluh olarak adlandırılan bu boy önceleri Altay dağları eteklerinde (Kara-İrtiş, Targabatay bölgesi) belirmiştir. I. Göktürk Kağanlığı'nın bir boyu olan Karluklar daha sonra Uygurlar ve Basmıllar ile birlik olup II. Göktürk Kağanlığı'nı yıkan boylardan biri olmuştur. Uygurlar ile mücadele eden Karluk boyu çeşitli bölgelerde varlığını sürdürmeye başlamıştır. "Hudud'ul el-Alem'de verilen bilgiye göre

Karlık ülkesi: doğuda Tanrı Dağları, kuzeyde Oğuzlar, güneyde Yağmaların bir kısmı ve batıda Maveraünnehr ile sınırlanmış çok bakımlı bir memleket olup ‘Türk ülkelerinin en güzeli’ idi” (Kafesoğlu:148). 780 yılında kurdukları Karlık Devleti Uygurların yıkılışından sonra (840) Karahanlı Devleti’ne dönüşmüştür. Hüseyin Salman bu dönüşümü “Karahanlı Devleti bir meydan savaşı sonucunda, bir barış antlaşması neticesinde veya büyük bir göç olayı nihayetinde kurulmuş bir devlet değildi, tamamen siyasi ve sosyolojik değişmeler sonucu ortaya çıkmış bir Türk devleti oluyordu. Tarihte benzer bir örneğini görmek de pek mümkün değildir. Bu bize aynı zamanda kültürel olarak eski Türk cemiyetinde aile ve boy bağlarının çok kuvvetli olduğunu göstermektedir.” diyerek açıklar (Salman:63). Her ne kadar başka düşünceler de mevcut olsa, Karahanlıların kökenine dair yaygın olan kanaat Karlık boyunun kurucu etken olduğudur.

Karahanlıların yıkılışının sebepleri olarak da Türk idari teşkilatının getirdiği sorunlardan taht kavgaları ve iç çekişmeler gösterilebilir. Karahanlılar yıkıldıktan sonra dağılmak zorunda kalan Karlukları Türkistan ve yakın çevresinde görmek mümkündür. Örneğin, Zeki V. Togan Türkistan Türk’ünü tanımlarken üç gruptan bahseder. Bunlardan birisi de Türk-Çiğil grubudur (Togan:29). Karlık adının birebir kullanılmadığı düşünülse de Türk-Çiğil grubunun bir yapı taşı olarak Karlık adından bahsetmek yanlış olmayacaktır. Karahanlılar yıkıldıktan sonra da varlıklarını beylikler kurarak sürdüren ve yeni oluşumlara katılan Karluklar geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır. Hindistan-Afganistan sınırlarından Anadolu içlerine kadar olan bu yayılma alanı genellikle İslam’ın yayıldığı topraklar olarak kalmıştır. Çünkü İslam’ın geniş kitlelere ulaşmasına yardımcı olan ilk Türk-İslam devleti Karahanlıların kurucu boyu yine çoğunlukla İslam sınırları içinde yaşam alanı bulmuştur.

Kaynakça

Ali b. Salih el-Muheymid, *Karahanlılar ve İslamın Yayılmasındaki Katkıları*, Mecelletü Câmiati'l-İmâm Muhammed b. Suûdi'l-İslâmiyyi dergisi, Riyad Safer 1417, Sayı: 16, Çev. Ali Aksu.

AYAN, E., *Karahanlıların Selçuklu Egemenliğine Girme Süreci*, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 4, Sayı 3, Bişkek, 2015.

BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

GENÇ, R., *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1981.

KAFESOĞLU, İ., *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998.

ÖZAYDIN, A., *Karahanlılar*, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 24, İstanbul, 2001.

SALMAN, H., *Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri (5-6 Kasım 2007)*, Sakarya Üniversitesi Basımevi, Sakarya, 2008.

SALMAN, H., *Türkler: Karluklar (Cilt 2)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

ŞEŞEN, R., *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001.

TAŞAĞIL, A., *Karlukların Coğrafi Dağılımı Üzerine*, Türkiyat Mecmuası, Cilt 24, Sayı 1, İstanbul, 2014.

TOGAN, Z. V., *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi: Batı ve Kuzey Türkistan (Cilt I)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.

TOGAN, Z. V., *Umumi Türk Tarihine Giriş: En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar (Cilt I)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.